

Gömöri György

Többidentitású lengyel íróim

Ficowski

Amikor 1953-ban a Magyar Írószövetség ösztöndíjasaként Varsóba utaztam, még jobban ismertem a lengyel lírát, mint az újabb kori lengyel történelmet. Mivel szabad bejárásom volt a lengyel Írószövetség helyiségébe és kantinjába, közel a Zsigmond-oszlophoz, számos fiatal íróval volt módomban találkozni. Egyikük, Jerzy Ficowski, egy barna bőrű, jávorpálos-bajuszú fiatalember rögtön meghívott otthonába, hideg vacsorára.

Ficowskiék akkor Varsó Mokotów nevű negyedében laktak. Ezt a városrészt sem kímélte meg az 1944-es felkelés német leverése, illetve megtorlása: rengeteg épület pusztult el, de még amelyik megmaradt, abban is látható volt, mi történt itt kilenc éve. Emlékszem például egy ismerős családra, ahol a falon függött egy daliás Napóleon-korabeli tábornok-ös képe, több negyvennégyes német golyónyommal az egyenruháján. Látogatásom Ficowskinál azért maradt meg emlékezetemben, mert akkor, 1953 szeptember-októberében összegyűlt náluk pár fiatalember, akik a házigazdával együtt az AK (Honi Hadsereg) katonáiként vettek részt a varsói felkelésben. Pár pohár bor vagy vodka után feloldódott a hangulat, és a jelenlévők elkezdtek régi dalokat énekelni, köztük a negyvennégyes mokotóvi indulót, ami „Az első menetelés...” szavakkal kezdődött. Utána pedig beszéltek a tragikus felkelésről, amelynek igaz történetét 1956 előtt csak magántársaságban lehetett hallani: arról, hogy mennyire kevés fegyverük volt a felkelőknek, tehát eleve hátrányos helyzetből indultak, és hogy a szovjet hadsereg, amely megállt a Visztula túlsópartján, egy erőtlen partraszállási kísérlet kivételével lényegében cserbenhagyta a felkelést. Igaz, politikai okokból nem is állt érdekében, hogy a „londoni emigráns lengyel kormány által szított” felkelés mellé álljon.

Ha ez a látogatás Ficowskiéknál meggyőzőtt a költő „nemzeti” identitásáról, annak másik identitására is hamarosan fény derült, mivel akkoriban nagyon kevesen foglalkoztak Lengyelországban roma kultúrával vagy költészettel. Jerzy viszont (akinek lehet, hogy egyik távoli felmenője cigány volt) éppen erre koncentrált: lefordította lengyelre Federico García Lorca „Cigány románcait”, és mivel én Radnótitól tudtam Lorcáról, kértem és kaptam is egy példányt ebből a kötetből. Könyvet írt a lengyel cigányságról, sőt pár évvel később közzétette lengyelül egy Papsza nevű írástudatlan cigányasszony verseit. Ennek a vállalt kettős identitásnak volt köszönhető Ficowski egy másik, a nácik által üldözött kisebbség, a második világháborúban elpusztított zsidóság iránti empátiája, ami Bruno Schulz újralfedezéséhez vezetett. Schulzot [1892–1942] Gombrowicz mellett sokan nagy írónak tartották, sajátos, mitikus világa egyedül Franz Kafkáéhoz hasonlítható. Ficowski először kiadta Schulz levelezését, majd nagysikerű könyvet írt erről a grafikusnak is kitűnő íróról [A Nagy Eretnökség Régiói, 1967], amit angolra is lefordítottak.

Ficowski kettős identitásába tehát „belefért” a zsidó sors iránti rokonszenv. Schulz-kutatását egy olyan, 21 darabból álló kis füzet követte, ami 1980-ban szamizdat-

ban látott napvilágot – ez a holokauszt lengyelországi stációról írt, Chagall-metszetekkel illusztrált versciklus, az *Odczytanie popiołów* (A hamvak leolvasása) Ficowski legjobb művei közé tartozik. Miért kellett ennek a kis füzetnek szamizdatban megjelennie? Alighanem azért, mert barátomat 1965-től kezdve, amikor aláírt egy ellenzéki memorandumot, az UB, a lengyel titkosrendőrség eléggé „számon tartotta”, aminek következtében hol kiadhatott egy könyvet, hol nem. Én akkor kaptam belőle példányt, amikor egy Oxfordban rendezett lengyel–zsidó kulturális konferencián előadást tartottam a jelen lévő Czesław Miłosz második világháború alatti költészetéről. Utána ezt a versciklust szintén lefordították angolra, sőt meg is zenésítették. Ficowski 2006-ban hunyt el, én írtam róla az egyik angol lapba nekrológot.

Jerzy S. Sito

Annak a fiatalembernek, akit 1957-ben Londonban megismertem, biztosan kettős volt az identitása: lengyel-angol. Jerzy éppen velem volt egyidős, de mivel Kazahsztánban és Indián keresztül gyerekkorában került Angliába, és angol középiskolába járt, sokkal jobban beszélt angolul, mint én, de a lengyelt sem felejtette el, anyanyelvén írt verseket. Nem fő foglalkozásként, mert amikor megismertem, már megkapta mérnöki diplomáját, tehát *hobby*-nak tekinthette a versírást. Sitót érdekelték a levett forradalomból menekült magyarok, és engem mint kezdő költőt, aki már elég jól beszélt lengyelül, meghívott a „Kontynenty” nevű londoni lengyel írócsoport összejöveteleire, amit az ő lakásán tartottak. Emigrációim első éveiben gyakran jártam náluk, ahol az összejövetelek fő vonzereje nem annyira maga Jerzy, mint kedves és csinos felesége, az orvosi egyetemre járó Aldona („Donia”) volt, aki még az 1959-ben Angliába látogató fiatal költőt, Zbigniew Herbertet is elbűvölte.

Akit Sito hozott magával Oxfordba, amikor pár napra vendégül láttam Herbertet. Ezért külön hálás voltam neki, jóllehet akkori politikai véleményeink eléggé különböztek. Jerzy lelkesen fogadta a Władysław Gomułka nevével fémjelzett Lengyel Októbert, ezt a „fékezett forradalmat”, aminek következménye volt, hogy néhány évre minden kommunista országnál nagyobb művészi szabadságot biztosítottak a lengyeleknek. Igaz, amikor a lengyel pártvezér nemcsak elfogadta, de egy beszédében jóvá is hagyta Nagy Imre kivégzését, pontosan lehetett látni a lengyelországi politikai enyhülés, illetve a Moszkvától való függetlenség határait. Erről vitakoztunk Jerzyvel, akit (jóllehet apja az NKVD által Katyńban kivégzett lengyel tiszték között volt!) a Varsóban megnövekedett alkotói szabadság optimizmussal töltött el, ezért 1959-ben úgy döntött, családotól visszaköltözik Lengyelországba.

Gondolom, ez a lépés – bár azonnal kapott lakást és a rendszer más módon is kedvezett neki – nem ment zökkenők nélkül, de hamarosan megszületett Sitóék első gyermeke, és talán Donia is hamar megszokta a varsói klinikai munkát. Maga Jerzy 1960-tól hét évig társszerkesztője lett a fiatal írók *Współczesność* (Jelenkor) című lapjának, ugyanakkor elkezdett dolgozni színházaknak, mert lassan kiderült, hogy igazi szerelme nem a költészet, hanem a színház, illetve a verses dráma. Bár ő szerkesztette az angol nyelvű költők többkötetes antológiáját (1969–74), merészen megcélozta a legnagyobb drámaírókat, Shakespeare-t, akinek akkor nagyrészt csak elavult, alig játszható fordításai léteztek. Ezzel mintegy hitet tett kettős identitása

mellett – csak az fordítson Shakespeare-t, aki nem csak nagyon jól tud angolul, de a szigetlakóknál jobban ismeri az angol és skót történelmet. Sito összesen kilenc Shakespeare-darabot fordított lengyelre, de lefordította Marlowe „Doctor Faustus”-át és T. S. Eliot egy színdarabját is. Jan Kott-tal versenyezve könyvet is írt Stratford nagy szülöttjéről – azt hiszem, végül is Jerzy bőven megérdemelte a PEN Klub díját, amivel mindezért kitüntették.

De Jerzyt a modern színház, illetve a kortárs rendezések is élénken érdekelték. Egyszer, amikor Varsóban jártam, elvitt az Atheneum színházba; alighanem dramaturgia volt ennek a kitűnő színháznak, ahol bemutatták Witkacy [S. I. Witkiewicz] talán legjobb darabját, a „Szewcy”-t, amit magyarra „Vargák”-nak [inkább „Suszterek”-nak] fordítottak. Ez a bőbeszédű tragikomédia a huszadik századi politikai rendszerek és változások paródiája és prófétikus megjelenítése. A darabot az 1969–70 körüli lengyelországi politikai helyzetre is lehetett érteni, emlékszem egy pőffeszkedő tábornokra a harmadik felvonásból, akit a színész úgy alakított, hogy a lehető legjobban emlékeztessen Moczar tábornokra, aki majdnem megpuccsolta Gomułkát. Jerzy velem együtt élvezte az előadást, utána nem mondta, de rám kacsintva érezte: ilyen nem láthatsz Londonban! Amiben annál is inkább igaza volt, mert éppen megkaptam cambridge-i állásomat, és ez időben elég keveset jártam londoni színházakba.

Még hozzátartozik a történethez Sito politikai karrierje. A rendszerváltás után négy évig nagykövet volt Dániában – lehet, hogy azért választotta ezt a posztot, hogy elmeheessen Helsingørbe, Hamletet idézni. 2011-ben halt meg, Donia hat évvel később követte. Utólag sajnálom, hogy gyakori lengyelországi látogatásaim során ebben az új évszázadban már nem kerestem fel a nyugdíjas Jerzyt és az alighanem már csak unokáival foglalkozó, bűbajos feleségét, Doniát.

Feliks Netz

Feliks Netz nevét talán akkor olvastam először, amikor az felbukkant egy lengyel Ady Endre-kötetben, még valamikor a múlt század nyolcvanas éveiben. Utána egy krakkói katolikus lapban olvastam arról, hogy Márai Sándort fordít, ezért 2000 márciusában fölvettem vele a kapcsolatot. Első levelemre Netz hosszan válaszolt, majd kért tőlem verseket, fordításra. Láttam, hogy valóban érdeklik őt a verseim, kicsit külön megemelt a szemében ötvenhatos szerepem és angliai egyetemi karrierem, aminek több évtizedét a lengyel irodalom tanításának szenteltem. Ezután hosszan leveleztünk, küldtünk egymásnak könyveket, mert Netz jól olvasott angolul, hamarosan közölt tőlem versfordításokat a helyi „Śląsk” című folyóiratban, aminek egyik szerkesztője volt. 2003-ban már sikerült megegyeznie a katowicei könyvtárral, hogy újonnan induló sorozatába egy lengyel–amerikai költő, John Guzłowski után vegyen be egy válogatást tőlem, természetesen az ő fordításában – ebből lett a *Dylemat królka doświadczałnego* [A kísérleti nyúl dilemmája] című kötet, amiben 54 versemet ültette át Feliks lengyelre. Honoráriumot sem a szerző, sem a fordító nem kapott, de Netz elintézte, hogy meghívjanak a könyv bemutatójára. Vendéglátóim nagyon kitétek magukért: a vadonatúj, modern katowicei könyvtár vendégszobájában laktam pár napig, szüntelen etettek-itattak, meginterjúvoltak a helyi rádióban és többször jártam a Barcelońska utcában Felikséknél vendégségben.

Mindez csak bevezető Feliks Netz többszörös identitásának problémájához. Apja, Emil Netz ugyanis német anyanyelvű sziléziai volt, akit természetesen be is hívtak emiatt a Wehrmachtba a második világháború éveiben, és ismeretlen körülmények között halt meg. Anyja, Helena, viszont lengyel nyelvű sziléziai lévén, a „népi” Lengyelországban maradt, Feliksék egy sziléziai kisvárosban éltek évekig, innen költözött át Feliks nagyanyjával 1955-ben Katowicébe. Netz egész életében birkózott a kettős örökséggel – ezzel nem állt egyedül, elég sok sziléziairól tudok, akik hozzá hasonlóan német és lengyel felmenőik miatt paradox helyzetekbe kerültek: míg az apa német egyenruhát öltött, fia aktívan részt vett a lengyel ellenállási mozgalomban. Feliks éppen 1939 őszén született, azt hiszem, apja második házasságából, mert tudom, hogy Netznek élt egy Angliába kivándorolt, nála vagy 30 évvel idősebb testvére, és Nyugat-Németországban is éltek nénejei.

Ezt a lengyel–német kettős identitást Netz nagyon fiatalon még nem tudta vállalni. Több irányban keresett belőle kiutat, először azzal, hogy nyelveket tanult és műfordító lett, aki a német mellett oroszból és angolból is fordított, például hosszú, szívós munkával lefordította a *Jevgenyij Anyégint*, mielőtt lehorgonyzott volna a magyar mellett. Itt is Márai Sándor, az egyik „le Európába” magyar író volt az, aki (talán éppen kassai születése és kettős identitása miatt!) megragadta Netzet. Vagyis a grosschmidi Hungarus-háttérből Sándor úgy lépett át a teljes Máraiságba, ahogy Feliks a saját német háttérből a hangsúlyos lengyelségbe. Ez volt az európai kiút, aminek eredményeként a magyarul jól értő Feliksnek vagy tíz Márai-könyv lengyel fordítását köszönhetjük.

Külön érdekesség, miért döntötte el Feliks Netz a rendszerváltás után, hogy főleg Márait fordít. „Gyakorlatok a száműzetésben” című tanulmánykötetében elmondja, hogy 1985-ben Bukarestben járt, ahol megismerkedett Száva Gézáékkal, és feltette nekik a kérdést: melyik magyar íróat tisztelik leginkább jellemessége, erkölcsi tartása miatt? Géza habozás nélkül válaszolt: Márai Sándort. Még így is vagy tíz-tizenegy évébe került Netznek, hogy rászánja magát, hogy ezentúl főleg Márait fordít, amiben persze szerepet játszott a kassai író váratlanul nagy európai sikere. Első Márai-fordítása 1996-ban, a korábban említett katowicei lapban látott napvilágot, és ő fordította lengyelre *A gyertyák csonkig égnek* című regényt.

Annyira beleélt magát a fordításokba, hogy kis túlzással már-már Netz „magyar identitásáról” is beszélhetnénk. De volt egy másik probléma, Feliks alighanem úgy érezte, német háttére miatt néha bizonyítania kell lengyel „hazafiságát”. Például úgy, hogy 1968-ban (!) belépett a Lengyel Egyesült Munkáspártba. Ez az év a varsói diáktüntetések és letartóztatások, valamint a csehszlovákiai beavatkozás éve, amiben lengyel csapatok is részt vettek. Ebben az évben a legtöbb lengyel író inkább szegyenkezett a hatalom nyílt erőszakgyakorlása miatt, voltak, akik lemondtak párttagságukról, bár igaz, nem annyian, mint később, 1981-ben a Jaruzelski-féle puccs után. Felikset viszont, úgy látszik, akkor még ez nem zavarta. Mi lengyel belpolitikáról nem nagyon beszéltünk egymással, de a fenti tanulmánykötetből tudom, hogy a Jaruzelski-puccs utáni szükségállapot és a Wujek-bányában megölt emberek sorsa annyira megrázta, hogy attól kezdve ő is nyíltan szembeszállt a kommunista hatalommal, 1982-ben ki is lépett a Pártból.

A rendszerváltás után, azt hiszem, Feliks már nyugodtan tudta vállalni többszörös identitását. Egy interjúban rákérdeztek: vajon ha sorsa másképp alakul, és